

УДК 343.98

П. М. Кубрак, кандидат юридичних наук, доцент
Київського державного коледжу туризму
та готельного господарства

ДОСУДОВЕ СЛІДСТВО В УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ПЕРІОД XIV – XVII СТОЛІТЬ

Присвячено розгляду сутності виникнення та формування досудового слідства у XIV – XVII століттях. Розкрито особливості кримінального процесу, досудового слідства українських земель, що перебували у цей період у складі Великого князівства Литовського, Польщі та Речі Посполитої.

Ключові слова: система судоустрою, досудове слідство, «Руська Правда», звичаєве право, Литовські Статути, збірники законів польських, Велике князівство Литовське, Польща, Річ Посполита.

P. M. Kubrak. Pre-trial investigation in the Ukrainian lands in the period XIV-XVII ages

In the second half of the fourteenth century, as a result of the decline of statehood, most of the Ukrainian lands were annexed to the Grand Duchy of Lithuania, Ruthenia and Zhemantia (the official name of the state). In the literature, another name has also been extended: the Lithuanian – Russian state. Such a name indicated that 9/10 of the territory of this state were annexed Ukrainian, Belarusian and Great Russian territories. The opportunity was used by Hungary, the Moldavian Principality. The first captured Transcarpathia, and the last Bukovina. For this reason, in 1387, the Galician lands were finally enslaved by Poland. In their studies, the vast majority of scientists point to the favorable conditions of staying Ukrainian lands in the Grand Duchy of Lithuania. So, Kiev, Pereyaslav, Podillya, Volyn had a wide autonomy. The state language was Ukrainian (Old Russian), state system, social system, faith and ecclesiastical system, the legal system remained on these lands the same as before joining Lithuania. Between the Grand Duke and the local nobility there were contracts "rows", according to which Ukrainian princes and boyars undertook to serve the Grand Duke, and the prince – to defend the land from the Tatars. In 1458 the Great Lithuanian prince, despite the opposition of the Moscow principality in Kyiv, in the interests of the Ukrainian nation, was determined by the decisive action of the metropolis that was directly subordinate to the Patriarchate of Constantinople.

The Grand Duchy of Lithuania was the state of the states, in which the Ukrainian and Belarusian principalities were grouped around the Principality of Vilna.

In the period of the fourteenth century, Lithuanian-Russian law, as well as the right of the Ancient Rus State did not know the concept of crime. The crime was perceived as "dinner", "insult". Later, the Lithuanian – Russian legislation began to perceive crimes as violations of the established law and order: "theft", "fight", "kg-valt", "robbery", and others. It also provided for an appropriate system of crimes: the worst – against the state; against religion; against morality; against honor and freedom. Property offenses were also highlighted. The punishment for these crimes depended on the consequences of the perpetrator. Unlike the "Law of Rusky" and "Russian Truth", according to the Western European model, the criminal law of the Grand Duchy of Lithuania began to favor the doctrine of crime prevention. Which is to intimidate both the offender (special prevention) and the general population (general prevention) before committing a crime.

In the period of the fourteenth and sixteenth centuries on the Ukrainian lands, which were part of the Grand Duchy of Lithuania, the judicial proceedings were carried out in accordance with Statutes of the Grand Duchy of Lithuania: 1529 ("Old"); 1566 ("Volynsky") and 1588 ("New"). The sources of these laws were also the ancient Ukrainian customary law. In this regard, M.A. Arkas wrote that the Lithuanian authorities following the rule of "not touching antiquity, but not introducing a new one" not only confirmed the effect of customary law on Ukrainian lands, but also contributed to its development. The sources of procedural law also served as intergovernmental treaties, privilege letters, current legislation and criminal case law.

The scientific literature has convincingly proved that the source of the law of the Statutes of the Grand Duchy of Lithuania was the use and creative processing of the customary right of all peoples residing in the territory of this state: Russian, Roman, German, Polish law, the current legislation of the Lithuanian – Russian

© П. М. Кубрак, 2018

state. Significant place among these acts was occupied by "n Truth." During the XIV century. the judicial system and the proceedings of the Grand Duchy of Lithuania were carried out in analogy to Kievan Rus. In 1349, Galicia was called the "n kingdom" became part of the Polish kingdom. By 1434 this Ukrainian land was a territorial administrative and legal autonomy. It operated the social and political system, sources of law and legal proceedings in accordance with the right tradition of Kievan Rus, which also acted in the Gal'ka-Volyn state: Russkaya Truth, canon law, customary law and litigation. At the same time, Polish law and legal proceedings were in parallel. In the period from 1430 to 1434, royal privileges in Galicia abolished autonomy. The Russian Voivodship was created in accordance with the Polish administrative – territorial division, the Polish administration and widespread Polish law were introduced.

By that time, the Commonwealth had no single legal system. The sources of law were the collections issued by the Polish government, which reflected the previously issued statutes, constitutions and norms of Polish customary law. What played a significant role in the regulation of social relations. In this regard, the Vyslitzky charter of 1347 deserves attention – the first codified collection of the customary law of Poland. His norms refer to public and private law. Many of the norms of this act are identical with the norms of the n Truth. What inclines to the conclusion that the norms of the n Truth were in effect on the Ukrainian lands until the adoption of the Vyslitsky Statute. The following legal sources were: The complete set of statutes of the Casimir the Great of 1420, the Warts Statute of 1423 and others. As a result of the Lublin Union in 1569, the Commonwealth was formed. Zaporizhzhya Sich as a public body had its broad autonomy. One of the signs of this autonomy was the recognition of the Lithuanian princes, and then the Polish kings of the existence of customs, both in the Ukrainian lands and in Zaporozhye. Thus, the Statute of the Grand Duchy of Lithuania in 1529 obliged all courts to resolve cases "under the old custom, one to judge with that written right." And in cases of lack of a legislative norm – to be guided by "under: conscience ... the waterlogging of the ancient custom. The same value of customary law was confirmed by the Statute of 1588.

The article is devoted to the investigation of the origins of the formation of criminal justice bodies, the judicial system and the pre-trial investigation in the Ukrainian lands in the period of their presence in Lithuania, Poland and the Commonwealth in the 14th-17th centuries. Influence on the formation of pre-trial investigation in the noted period of «Ruskaya Pravda», the old customary law of the Ukrainians, the rights of states under the rule of which were Ukrainian lands and historical conditions.

The above makes it possible to draw a conclusion: 1) in the period of the fourteenth and seventeenth centuries, the Ukrainian lands that were part of the Grand Duchy of Lithuania and Poland, the Commonwealth of Criminal Proceedings was carried out in accordance with the Russian (unwritten) customary law and the Russian Truth; 2) Old Ukrainian customary law, the Ruska Truth was improved by the legislators of these states and were enshrined in their legislative acts: the Lithuanian Statutes of 1529, 1566 and 1588; 3) The Lithuanian Statute of 1588 acted on the Ukrainian lands in fact until 1831;

4) The criminal process of that period was competing – indictment. Pre-trial investigation in some cases was characterized by a wanted character. The obligation to prosecute – pre-trial investigation in most cases relied on victims.

Key words: judicial system, pre-trial investigation, "Russian Pravda", old customary law, Lithuanian Statutes, collections of Polish laws, Grand Duchy of Lithuania, Poland, Rzeczpospolita.

Постановка проблеми. Дослідження історичних витоків формування досудового слідства на українських землях за часів їх перебування у складі Литви, Польщі, Речі Посполитої у XIV – XVII ст. є важливим для теорії та практики сучасного кримінального провадження України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З'ясування зазначених проблем у різні періоди розвитку кримінального процесу України займалися такі вчені, як: Ю.П. Аленін, С.А. Альперт, М.І. Бажанов, Ю.М. Грошевий, А.Я. Дубинський, В.С. Кузьмічов, Є.Д. Лук'яничков, В.Т. Маляренко, О.Р. Михайленко, А.М. Погорецький, Б.В. Романюк, О.Ю. Татаров, М.Є. Шумило та ін. Проте до цього часу зазначена проблема не знайшла свого належного вирішення.

У другій половині XIV ст. внаслідок занепаду державності більшість українських земель були приєднані до Великого князівства Литовського, Руського та Жемантійського (офіційна назва держави). У літературі також поширена ще й інша назва: Литовсько-Руська держава.

Така назва вказувала на те, що 9/10 території цієї держави складали анексовані українські, білоруські та великоросійські території [1, с. 47]. Скористалися цією нагодою Угорщина та Молдавське князівство. Перша захопила Закарпаття, а останнє Буковина. З цієї причини у 1387 р. остаточно були поневолені Польщею галицькі землі [2, с. 54].

У своїх дослідженнях переважна більшість учених вказують на сприятливі умови перебування українських земель у складі Великого князівства Литовського. Так, Київська, Переяславська, Поділля, Волинь мали широку автономію. Державною мовою була українська (давньоруська), державний устрій, суспільний лад, віра та церковний устрій, правова система залишилися на цих землях такими ж, як і до входження у Литву [3, с. 111].

Між Великим князем і місцевою знаттю укладалися договори «ряди», за якими українські князі та бояри зобов'язувалися служити Великому князю, а князь – боронити землю від татар. У 1458 р. Великим литовським князем, не дивлячись на протидію Московського князівства у Києві, в інтересах української нації рішучими діями було відновлено метрополію, яка безпосередньо підпорядковувалася Константинопольському патріархові.

Велике Князівство Литовське було державою держав, в якій на засадах залежності навколо Віленського князівства гуртувалися українські й білоруські князівства [4, с. 67].

У період XIV ст. Литовсько-руське право, як і право Давньоруської держави поняття злочину не знало. Злочин сприймався, як «обіда», «образа». Пізніше, литовсько-руське законодавство злочини стало сприймати, як порушення встановленого правопорядку: «злодійство», «бой», «квалт», «грабіж» та ін. Воно також передбачало відповідну систему злочинів: найтяжчі – проти держави; проти релігії; проти моралі; проти честі та свободи. Також виділялись і майнові злочини. Покарання за ці злочини залежали від наслідків учиненого [5, с. 151]. На відміну від «Закону Руського» та «Руської Правди», відповідно до західноєвропейського зразка кримінальне право Великого князівства Литовського, стало надавати перевагу доктрині превенції злочину, яка полягає у залякуванні як злочинця (спеціальна превенція), так і всього населення (генеральна превенція) перед вчиненням злочину [5, с. 150].

У період XIV – X VI століть на українських землях, що входили у склад Великого князівства Литовського, судочинство здійснювалось відповідно до Статутів Великого князівства Литовського: 1529 р. («Старий»); 1566 р. («Волинянський») та 1588 р. («Новий»). Джерелами цих зводів законів також було і стародавнє українське звичаєве право. У зв'язку з цим М.А. Аркас писав, що литовська влада, дотримуючись правила «старовини не чіпати, а нового не вводити», не тільки підтвердила на українських землях дію звичаєвого права, але й сприяла його розвитку [3, с. 111]. Джерелами процесуального права також слугували міждержавні договори, привілейні грамоти, поточне законодавство та судова практика з кримінальних справ [6, с. 32].

У науковій літературі переконливо доведено, що джерелом права Статутів Великого князівства Литовського було використання і творча переробка звичаєвого права всіх народів, які проживали на території цієї держави: руського, римського, німецького, польського права, поточного законодавства Литовсько-Руської держави. Значне місце серед цих актів займала «Руська правда» [7, с. 84].

Протягом XIV ст. судоустрій та судочинство Великого князівства Литовського здійснювалось за аналогією Київської Русі.

Найвищою судовою установою був суд Великого князя, який мав необмежені повноваження при розгляді справ про обвинувачення князів, бояр, урядовців, справи про позбавлення феодалів честі, про злочини проти держави, скарги на рішення нижчестоящих судів розглядав одноособово, сам виносив рішення. У випадку, коли Великий князь не міг здійснювати суд, він доручав судочинство довірений особі. Поряд із судом Великого князя існував суд Ради.

За II Литовським Статутом Велике князівство Литовське було поділене на староства. Вони у свою чергу поділялись на повіти. У кожному повіті були створені суди: земські, гродські та підкоморські. Земські суди обиралися шляхтою у складі судці, підсудка та писаря. Засідали вони тричі на рік по два тижні і розглядали справи щодо шляхти. У гродських судах справу розглядав одноосібно намісник, староста або воевода. Гродським судам були підсудні кримінальні справи проти шляхти, міщан та селян. Апелювати на рішення гродського суду можна було до Великого князя Литовського. Підкоморному суду були підсудні справи щодо спорів про землю. Суддя – підкормний призначався Великим князем. Суддя підкормний мав заступника. У містах, де діяло магдебурзьке право, судові справи розглядала судова колегія у складі війта та лавника. Суду були підсудні справи лише про міщан. Е системі державних судів була передбачена така важлива посада, як возного. На нього покладался обов'язок забезпечення явки учасників судового засідання.

Існували церковні суди. Їм були підсудні справи щодо духовних стану, розлучення, визнання незаконності шлюбів, а також усі справи щодо монастирських селян.

Протягом XV – XVII століть на українських землях рівноправною ланкою у системі судів Великого князівства Литовського [8, с. 6] функціонував унікальний інститут давньоукраїнського права – копний суд (суд громади). Назва суду походить від зібрання громади – копа (громадський) суд, що збирався для розгляду конкретної справи. Право на існування копного судочинства передбачалося артикулом розділу X IV Статуту Великого князівства Литовського 1588 року [9, с. 6]. За цим найавторитетнішим джерелом права процес був переважно змагальним.

Право на звернення у копний суд мали представники всіх станів населення. Юрисдикція копного суду поширювалась майже на всі цивільні та кримінальні справи: зокрема про крадіжки, розбійні напади, знищення чужого майна, завдання тілесних ушкоджень, вбивства.

Характерною особливістю копного судочинства було те, що суд поєднував собою функції розшукового, слідчого та судового органу [10, с. 127].

Звичаєве право закріпило вироблену протягом віків народом систему засобів, прийомів, що стосувались як окремих моментів проведення (користуючись сучасною термінологією) слідчих дій, так і загалом всього «копного поступку» (судового слідства) і були найбільш оптимальними та ефективними у конкретних історичних умовах [11, с. 71–76].

Центральним учасником копного судочинства був потерпілий. Правовою підставою для провадження у копному суді була скарга потерпілого. На підставі неї він ініціював скликання копи – всіх членів громади. За його ініціативою староста збирав загальні збори – копу, подавав їй скаргу та був обов'язковим процесуальним учасником всіх судових дій. Скарга потерпілого також слугувала і підставою для початку судового слідства. Уже на той час копне кримінальне провадження визначило ефективну систему процесуальних способів збирання доказів та тактику їх проведення. Так, у систему процесуальних способів збирання доказів входили такі слідчі дії, як опитування, огляд місця події, «гоніння по сліду», обшук («трус», «трясіння»), «звід».

У законодавстві того часу стали формуватися зародки інституту участі у слідчих діях фахівців – пропонувалося залучати для огляду ран та побоїв спеціаліста – цирульника [12, с. 14].

Кримінальне провадження у копному суді поділялося на три стадії: «гаряча копа» – до-судове слідство, судове засідання та постановлення вироку.

«Гаряча копа» – за сучасною термінологією криміналістичної методики розслідування злочинів – є не що інше, як розкриття злочину по гарячих слідах. У разі вчинення злочину, на потерпілого, його близьких покладался обов'язок розшуку злочинця. Процесуальними діями такого розшуку були: огляд місця події злочину, «прослух», опитування, «гоніння сліду», обшук, «звід» та інші процесуальні дії.

Ще з прадавніх часів огляд місця події сприймався, як найважливіший спосіб пізнання механізму вчинення злочину, обстановки його здійснення, виявлення слідів злочину. Тому од-

ним із найважливіших невідкладних процесуальних дій під час «гарячої копії» було проведення огляду місця події. Суд мав право проводити огляд місця злочину, або делегував для його проведення відповідних представників.

Отримані результати від дослідження огляду місця події, потерпілого та опитувань давали можливість визначити напрями переслідування злочинця – «гоніння по сліду». Господар будинку, селища, до яких привів слід, мали довести свою непричетність до злочину – «відвести підозру», «очищати себе», видати злочинця, або відшкодувати шкоду [13, с. 6]. У випадку, коли господар будинку чи представники села, куди привів слід злочинця, не могли зняти підозри, приймалось рішення про провадження «трусів, трясіння», що за своєю сутністю було обшуком. Правовою підставою проведення обшуку могла бути й окрема спеціальна ухвала копного суду, який обґрунтовував доцільність вчинити «трус» у конкретному будинку чи всьому селі. Обшук проводився з урахуванням фактора раптовості та з дотриманням процесуального порядку, який передбачав присутність володаря будинку, щоб унеможливити непомітного підкидання речових доказів або предметів злочину. Були присутні поняті та представники місцевої влади, які засвідчували результати «трусів» [14, с. 221].

Звід проявлявся у розшуку злочинця за допомогою краденої речі. При упізнанні краденої речі особу мали право запитати, де він її взяв і «йти на звід». Такий звід чинився до моменту встановлення злочинця або особи, яка не могла пояснити походження краденого і у такому випадку мусила відшкодувати шкоду.

На другій стадії копного судочинства збиралася велика копа. У неї входили усі «мужі» копного округу. Вони проводили судові засідання та постановляли вирок. Якщо судові рішення стосувалося смертної кари, то для його виконання збиралася «завита» копа.

Апеляційною інстанцією для копних судів після судової реформи у середині X – VI ст. стали гродські суди. Статутом Великого князівства Литовського 1588 р. копні суди були поширені на всю державу.

Таким чином, до кінця XIV ст. судоустрій і процесуальне право Київської Русі було адаптовано Великим князівством Литовським. Значна частина місцевих українських звичаїв, у тому числі і процесуальних, увійшли у Литовський Статут і набули сили «писаного права». Литовський Статут був основним законом українського народу.

У 1349 р. Галичина була під назвою «Руського королівства» увійшла у склад польського королівства. До 1434 р. ця українська земля була територіальною адміністративно-правовою автономією. У ній діяв суспільно-політичний лад, джерела права та судочинство відповідно до правої традиції Київської Русі, що діяла і у Гальцько-Волинській державі: Руська Правда, канонічне право, звичаєве право та копне судочинство. Разом з тим, паралельно діяло польське право та судочинство. У період 1430–1434 рр. королівськими привілеями у Галичині була скасована автономія. Створено Руське воєводство відповідно до польського адміністративно-територіального поділу, уведена польська адміністрація та поширене польське право.

На той час Річ Посполита не мала єдиної правової системи. Джерелами права слугували видані польським урядом збірники, в яких знаходили відображення раніше видані статути, конституції та норми польського звичаєвого права, яке відіграло у державі значну роль у врегулюванні суспільних відносин. У цьому відношенні заслуговує на увагу Вислицький статут 1347 р. – перший кодифікований збірник звичаєвого права Польщі. Його норми відносилися до публічного та приватного права. Багато норм цього акту тотожні нормам Руської правди. Що схиляє до висновку, що на українських землях до прийняття Вислицького статуту чинними були норми Руської правди [15, с. 15]. Наступними правовими джерелами були: Повний звід статутів Казимира Великого 1420 р., Вартський статут 1423 р. та ін.

Унаслідок Люблінської унії 1569 р. утворилася Річ Посполита. Київщина, Волинь, Поділля відійшли до Польщі і для них розпочався новий період співіснування з цією державою.

На думку польського історика Ю. Бардаха, польському уряду після Люблінської унії вдалося ввести на українські землі польську адміністрацію та адміністративно-територіальний поділ [16, с. 18].

Адміністративно-територіально Річ Посполита поділялась на три провінції – Велику Польщу, Малу Польщу, до складу якої входила більша частина захоплених українських земель, та Литву.

На відміну від запровадженого Річчю Посполитою в українських землях свого державного устрою, уведення на них свого судового права було складніше [16, с. 18]. На погляд автора, це було зумовлено тим, що здійснюване після Люблінської унії обмеження автономії українських земель наражалось на опір українців. Так, М.М. Аркас писав, що від тяжкої панщини та усяких кривд селяни почали світ-за-очі тікати з підвладних Речі Посполитій українських земель. Не змігши терпіти панських порядків та неволі, українці почали перебиратися у небезпечні степи «Дикого поля». Там була воля. Українці стали гуртуватися озброєними великими ватагами і захищати свою землю від набігів татар. Цих людей стали звати козаками. Залишені українські землі, що колись були пишним та багатим краєм – через князів своїх та панів польських зробився пустелею [3, с. 147]. Перешкодою поширенню польського права був і Литовський Статут 1588 р. Так, І.Б. Усенко і В.А. Чехович прийшли до переконливого висновку, що вказаний Статут захищав інтереси українського (руського) населення від польської експансії, гарантуючи їм право судитися за нормами свого звичаєвого права у копних (громадських) судах, вимагав, щоб суддів і управителів обирали з людей, знаючих право й руське письмо. За своїми правничими якостями III Литовський статут стояв значно вище багатьох тогочасних західноєвропейських кодексів. Він мав чималий вплив на законодавство сусідніх держав, був чинним, як офіційний збірник законів в Україні – Гетьманщині, і продовжував діяти в українських землях аж до середини XIX ст. [17, с. 99].

У вказаний період правова система в українських землях функціонувала на основі давньоукраїнського (руського) звичаєвого права та законодавчих актів польсько-литовського законодавства.

XVI ст. було періодом кодифікації польського законодавства. Наслідком такої діяльності стали прийняття Збірника законів польських у 1505 р. та Нового збірника законів – 1532 р.

Після Люблінської унії Річ Посполита, віддаючи належне правовій системі Великого князівства Литовського, залишає чинним у Литві та на українських землях (Волинь, Поділля, Київщина) дію II Статуту 1566 р. А після прийняття III Статуту 1588 р. він стає головним діючим джерелом права в українських землях [18, с. 100].

Починаючи з другої половини XV ст. польське кримінальне право поширилось на українських землях. До публічних злочинів відносились: проти особи короля; проти держави; проти релігії; проти громадського порядку та спокою; проти особи; проти честі та власності. Джерелами матеріального та процесуального права була судова практика. Тобто рішення вищих королівських судів і місцевих з'їздів феодалів створювали прецедент для вирішення аналогічних справ [1, с. 92].

Система судоустрою на українських землях, що були у складі Речі Посполитої, була складна і розмаїтою. Так, світськими судами першої інстанції були: земські, старостинські, магістратські суди у містах і підкоморні суди. У Литві такі суди були у кожному повіті, а у Польщі у кожному воєводстві. Земський суд розглядав цивільні та кримінальні справи, якщо однією зі сторін виступав шляхтич. Підкоморний суд вирішував справи, які стосувалися встановлення меж і кордонів між окремими земельними володіннями. Старостинські суди були

судами представників королівської адміністрації. Таким судам були підсудні справи не тільки стосовно шляхти, а й усього вільного населення, що не підпадало під юрисдикцію становим земським та підкоморним судам. Магістратський суд мав юрисдикцію щодо міст, які мали магдебурзьке право. Вищою єдиною апеляційною судовою інстанцією виступали королівські суди. До королівських судів належали: власний королівський трибунал; суд державного сейму; суд королівських асесорів; комісарський суд. Вищою апеляційною інстанцією для всіх світських судів був король. Після судової реформи 1578 р. компетенцію короля було звужено. Апеляційні повноваження короля перейшли до Коронного трибуналу. Коронний трибунал став верховним судом для всієї Речі Посполитої. У 1579 р. у Брацлавському, Київському та Волинському воєводствах, що були приєднані від Великого князівства Литовського був утворений Луцький трибунал [19, с. 58]. Трибунал розглядав апеляції в останній інстанції щодо вироків у справах шляхти та духовництва. Рішення Коронного трибуналу було остаточним і оскарженню не підлягало. Королівським судам були підсудні злочини проти держави.

Після Люблінської унії на українських землях, приєднаних до Речі Посполитої, діяло копне судочинство, передбачене III Литовським Статутом. Складовою копного кримінального процесу було досудове слідство. Його провадження покладалося на потерпілого.

Тогочасне право не проводило різниці між цивільним та кримінальним судочинством. Процес був змагальним. Ініціатива судового переслідування покладалась не на державу, а на потерпілого. Процес розпочинався з позовної заяви. Виклик до суду здійснювався уповноваженим на це судовими чиновниками за три тижні до початку розгляду справи. Цей час відводився відповідачеві для підготовки до розгляду справи. У випадку неявки з поважних причин у відповідача конфісковувався один чи два воли. У випадку неявки вдруге і втретє відповідач програвав справу. Якщо не з'являвся позивач, вигравав відповідач, якщо він був присутній на процесі. На наступній стадії судового розгляду головуючий переходив до розгляду доказів, наданих обома сторонами.

Доказами вважалися: особисте зізнання; присяга; покази очевидців; офіційні королівські привілеї; документи. Наприклад, боргові зобов'язання. Після заслуховування сторін та оцінки доказів суд ухвалював рішення. Сторона, що виграла справу, за її розгляд мала сплатити мито на користь судді у розмірі від 2 до 4 грошей – «подарунок на пам'ять». Особа, яка програла процес, повинна була сплатити значно більше мито.

У цей період судочинство Речі Посполитої не передбачало спеціальних державних органів, які б здійснювали досудове провадження. Такий обов'язок покладався на потерпілого – позивача. Він здійснював встановлення та розшук особи злочинця. У випадку, коли заявник встановлював особу злочинця, суд призначав спеціального судового чиновника, який здійснював провадження розслідування злочину [5, с. 184].

Сторонами у судовому засіданні були обвинувачення (позивач) та захисту (пізнаний). Вирішення між сторонами кримінального спору здійснювалося за допомогою зібраних ними доказів. Про заподіяну шкоду потерпілий, повідомляв сусідів, найближчі урядові установи, а потім звертався до суду. Таке звернення здійснювалось шляхом здійснення запису у судовій книзі. Метою запису було фіксування факту вчинення злочину та роз'яснення громаді її обов'язку щодо виконання нею дій по викриттю злочинця. Після повідомлення про злочин, потерпілий з'ясовував усі обставини вчинення злочину. Для цього потерпілий проводив опитування людей. Коли це не давало бажаного результату потерпілий вдавався до більш широкого розголосу про факт злочину – «прослуху». До такої процесуальної дії вдавався і суд. Потерпілий мав право проводити такі процесуальні слідчі дії, як огляд місця події злочину, за допомогою сусідів шукав слід, організовував та відряджав погоню у всі сторони. Віднайдений слід злочину «шлакував» – переслідував по сліду. Виявлені об'єкти злочину «личкувалися».

Сутність цієї процесуальної дії полягала, наприклад, в урізанні поли в особи, яку спіймали на перелюбі. Шматок урізаної поли від кожуха чи свити слугував на судовому засіданні, як доказ проти відповідача. У випадку, коли слід приводив до іншого села або якогось двору, то з дозволу й за участю представників сільської влади проводився обшук у підозрюваних, або в усьому селі. Усі слідчі дії, що проводив потерпілий, визнавались прямим продовженням судочинства громадських або копних судів. Така процесуальна діяльність була залишком так званої «гарячої копи» – елементів звичаєвого (традиційного) права, яке широко застосовувалося замість іноземного (привнесеного) права [20, с. 3].

Запорозька Січ як суспільний орган мала свою широку автономію. Однією з ознак цієї автономії було визнання литовськими князями, а потім польськими королями існування звичаїв як на українських землях, так і на Запорозжі. Так, Статут Великого князівства Литовського 1529 р. зобов'язував усі суди вирішувати справи «подле давнемо обычая, одно судити мают с тем писаным правом». А у випадках відсутності законодавчої норми – керуватися «под. сумленьем... водлуг стародавнего обычая» [21, с. 195]. Таке ж значення звичаєвого права підтверджував і Статут 1588 р. [9, с. 118].

Умови існування Запорозької Січі визначали форму, зміст та ідеологію звичаєвого права. Запорозька Січ, перебуваючи у ворожому оточенні Речі Посполитої, Кримського ханства, Оттоманської Порти та Московського царства – Росії могла вижити тільки при умові відсутності, усуненні причин та умов, які б загрожували єднанню козацького суспільства. Відповідно до цих вимог, вироблені правові норми, спрямовувалися Запорозькою Січчю на встановлення відповідного паритету і певного компромісу між різними представниками козацького товариства, соціальної рівності, широкого демократизму у вирішенні загальних справ, суворої дисципліни і єдиноначальства у поході. Характерною рисою такого козацького суспільства була поголовна озброєність козаків, наявність особистої волі постояти за ідеали свого товариства. Запорозька Січ поблажливо відносила до національності та минулого особи, що записувалася у козаки. Але коли особа, ставши козаком, порушила запорозькі звичаї у поході: дезертирство, програш бою, пияцтво, ухилення від обіймання посади, на яку козака обрало товариство, злочинця очікувала смертна кара.

Ю.С. Шемшученко прийшов до переконливого висновку, що у Запорозькій Січі склалася своя правова система, основою якої було козацьке право, на характер, зміст і форму якого вирішальний вплив мали умови існування козацького суспільства. Козацьке право – сукупність звичаєвих норм, що регулювали публічні та приватні відносини у козацькому середовищі. Воно було здебільшого у неписаному вигляді та застосовувалось у Запорозькій Січі, Лівобережній і Правобережній Україні. Козацтво відстоювало звичаєве козацьке право, побоюючись, що писане право зможе обмежити козацькі вольності [22, с. 142].

Окрім козацьких правових звичаїв, важливими джерелами козацького права слугували Зборівські статті 1649 р., Білоцерківські статті 1651 р., привілейні грамоти польського короля Яна Казимира 1649 та 1650, прийняті на основі Зборівської угоди, котрі підтверджували права і привілеї козацтва та міщанства, урівнювали у правах православну церкву з уніатською [23, с. 217]. Джерелами козацького права були постанови загальновійськової (генеральної) ради.

За козацькими правовими звичаями передбачались такі злочини: проти життя. Найтяжчим вважалося вбивство. Обвинуваченого закопували у землю разом із його жертвою; проти здоров'я. Вони полягали у нанесенні тілесних ушкоджень. Так, за заподіяння тілесних ушкоджень у п'яному стані та із застосуванням зброї обвинувачений карався переламуванням ніг, рук; проти військової справи. За дезертирство, програш у бою, ухилення від посади, на яку козака обрало товариство, пияцтво під час походу каралось на смерть; проти майна та статеві злочини.

На думку дослідників [1, с. 131], до козацьких судів на Запоріжжі відносилися: суд кошового отамана – був судом першої інстанції; другою інстанцією виступала Військова рада. Вони розглядали справи про тяжкі злочини; паланковий суд або суд паланкового полковника. Він уважався судом першої інстанції. Суд очолював полковник; другою інстанцією був суд курінного отамана. Він був апеляційною інстанцією. І розглядав справи, що стосувалися лише свого куреня; суд військового (генерального) судді був у Запорозькій Січі судом першої інстанції з тяжких кримінальних справ. Його рішення оскаржувалися кошовому отаману; суд кошового отамана здійснював юрисдикцію на території Запоріжжя. Його вироки були остаточними; суд козацької ради – своєрідний верховний суд. Збирався кошовим отаманом для вирішення найрезонансніших справ. Козацький процес за своєю формою був змагальним.

У справах про злочини провадилось досудове слідство. Воно покладалося, як правило, на осавулів, або одного з уповноважених на це суддів. Доказами у справі виступали свідки, предмети, пояснення обвинуваченого. До процесуальних способів збирання доказів відносилися такі слідчі дії, як огляд місця події, допити потерпілих, обвинувачених. Такі процесуальні дії закріплювалися протоколом і передавалися у суд.

Досудове слідство мало також риси і слідчо-розшукового процесу. Процес розпочинався як за ініціативою заявника, так і за ініціативою козацької старшини. У випадку відмови обвинуваченого давати пояснення, він піддавався тортурам та попередньому ув'язненню у в'язниці (пушкарні).

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Викладене дає можливість зробити висновок:

1) у період XIV – XVII століть на українських землях, що входили у склад Великого князівства Литовського та Польщі, Речі Посполитої кримінальне судочинство здійснювалося відповідно до руського (українського) неписаного звичаєвого права та Руської Правди;

2) староукраїнське звичаєве право, Руська Правда були удосконалені законодавцями зазначених держав і були закріплені в їхніх законодавчих актах: Литовських Статутів 1529, 1566 та 1588 рр.;

3) Литовський Статут 1588 р. діяв на українських землях фактично до 1831 року;

4) Кримінальний процес того періоду був змагально-обвинувальний. Досудове слідство у деяких справах характеризувалося розшуковим характером. Обов'язок кримінального переслідування – досудового слідства у більшості випадків покладалася на потерпілих.

Список використаних джерел:

1. Захарченко П.П. Історія держави і права України: підручник. К.: Атіка, 2005. 674 с.
2. Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія української державності: Курс лекцій: Навчальний посібник. К.: Либідь, 1999. 478 с.
3. Аркас М.М. Історія України – Русі / Вступне слово і комент. В.Г. Сарбея. Факс. вид. К.: Вища шк., 1990. 392 с.
4. Іванов В.М. Історія держави і права України: навч. посіб. К.: Атіка, 2003. – 745с.
5. Нелін О.І. Історія держави і права України: підручник. К.: Видавничо-поліграфічний центр Київський університет», 2016– 719 с.
6. Ткач А.П. Історія кодифікації дореволюційного права України. К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1968. 432 с.
7. Сокольська О.В. Рецепція польського права та судово-адміністративних установ Польщі на українських землях у XV – XVI століттях. Острожська академія. Наукові записки. Серія «Право». Острог, 2001. Вип. 2 . Ч. 1. С. 84 – 85.
8. Губик А.О. Копні суди на українських землях у XIV – XVII ст. Український історичний журнал. 1990. № 10. С. 115.

9. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: у 2 кн. Кн. 2 / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. О.: Юрид. літ., 2004. Т.3 (артикул 9 розділ XIV).
10. Юхо И.Л. Правовое положение населения Белоруссии в XVI в. Минск: Изд-во БГУ, 1978. 187 с.
11. Сокальська О.В. Засоби й тактика розслідування злочинів у процесі судового слідства на копному суді в Україні в XV – XVII століттях. Теорія та практика криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах. Ч. 1. Київ: НАВСУ, 2001. 224 с.
12. Черкаський І.Ю. Громадський (копний) суд на Україні – Русі XVI – XVIII ст. Київ, 1928. 227 с.
13. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. О.: Юрид. літ., 2003. Т. 2. Розділ XIV, Арт. 6.
14. Ясинський М.Н. Материали для истории судоустройства и судопроизводства в литовско-русском государстве. Акты панских и копных судов. Киев, 1897. № 97. 423 с.
15. Тищик Б.Й., Вівчаренко О.А. Суспільно-політичний лад і право України в складі Литовської держави та Речі Посполитої: навч. посіб. Івано-Франків.: Вид-во Львів. держ. ун-ту ім. І.Франка, 1996. 36 с.
16. Бардах Ю., Леснодарський Б., Пиетрчак М. История государства и права Польши. М.: Юрид. лит., 1980. 559 с.
17. Чехович В.А., Усенко И.Б. Роль III Литовского Статута в политической борьбе вокруг проблем кодификации дореволюционного права Украины. Третий Литовский Статут 1588 года: мат. Республиканской научн. конф., посвященной 400-летию Третьего Статута. Вильнус, 1989. 328 с.
18. Чубатий М. Огляд історії Українського права. Мюнхен; Київ: Ноосфера; Укр. діловий журнал. 1994. № 2 – 4 (4 – 6). С. 100.
19. Свербигуз В. Старосвітське панство. Варшава, 1999. 389 с.
20. Яковлів А. Українське звичаєве процесуальне право. Прага, 1931. 187 с.
21. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. Статут Великого князя Литовського 1529 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. О.: Юрид. літ. Т. 1. 674 с.
22. Шемшученко Ю.С. Козацьке звичаєве право. Юридична енциклопедія: у 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: Укр. енцикл., 1998. Т.5: П – С, 2003. 587 с.
23. Грушевський М.С. Історія України – Русі / Ред. кол. П.С. Сохань. К., 1995. Т. 8. Ч. 3. 587 с.